

Prof. dr. sc. Dženeta Omerdić

Prof. dr. sc. Boris Krešić

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

PRAVO NA SKLAPANJE VJERSKOG BRAKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Shodno važećim odredbama u Bosni i Hercegovini, pored građanskog braka, omogućeno je i sklapanje vjerskog braka. Međutim, kao i u većini drugih oblasti, i ovdje je uočeno različito zakonodavno rješenje na nivou bosanskohercegovačkih entiteta. Naime, prema Porodičnom zakonu FBiH, ne dozvoljava se sklapanje vjerskog braka prije zaključenja civilnog (građanskog). Nasuprot ovom normativnom rješenju, u Porodičnom zakonu RS nije predviđen ovaj „uslov“.

Imajući u vidu status vanbračnih i bračnih zajednica na području Bosne i Hercegovine, te izjednačavanje bračnih i vanbračnih partnera u određenim pravima, autori će u ovom radu analizirati diskriminatoran pristup prema licima koja žele da jednakoopravno uživaju garantovana prava i slobode, prevashodno slobodu misli, savijesti i vjeroispovijesti. S tim u vezi, poseban akcenat se stavlja na Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 9), kao i relevantnu sudsku praksu.

Ključne riječi: Sloboda misli, savijesti i vjeroispovijesti; Zabrana diskriminacije; Vjerski brak; Bosna i Hercegovina; Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava; Porodični zakon FBiH; Porodični zakon RS.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Kao evropska demokratska država, Bosna i Hercegovina se, između ostalog, obavezala da će vođena „istinskim duhom političkih ideala i tradicije poštovanja slobode i vladavine prava“ poduzeti neophodne mjere s ciljem osiguranja ostvarenja prava utvrđenih odredbama međunarodnih deklaracija. Među tim pravima i slobodama je i sloboda misli, savijesti i vjeroispovijesti. Naime, premda je riječ o sekularnoj državi, u kojoj ne postoji državna religija, kao potpisnica brojnih međunarodnih i regionalnih konvencija, Bosna i Herce-

govina je obavezna da preduzme sve neophodne normativne i institucionalne mjere s ciljem osiguranja uživanja slobode misli, savijesti i vjeroispovijesti.

Sloboda vjere u Bosni i Hercegovini garantovana je Ustavom Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Ustav BiH), entitetskim ustavima, Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, kao i ugovorima zaključenim između države i vjerskih zajednica. Dodatnu obavezu Bosni i Hercegovini,¹ zbog njenog „položaja“ u bosansko-hercegovačkom pravnom sistemu, „nameće“ i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu Evropska konvencija).

Međutim, uprkos postojećim (savremenim) normativnim *rješenjima*, pitanje zaštite i garancije slobode misli, savijesti i vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini predstavlja predmet analize ovog rada. Konkretnije, predmet analize ovog rada predstavlja pravo na zaključenje vjerskog braka – kao pravo na učestvovanje u vjerskom obredu, a koje proizlazi iz važećih međunarodnih, regionalnih i nacionalnih pravnih akata. Naime, odredbama Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine² dozvoljeno je zaključenje vjerskog braka, ali tek nakon što je zaključen građanski brak. Ukoliko vjerski službenik postupi protivno odredbama porodičnog zakona predviđena je novčana kazna. Za razliku od PZ FBiH, u Porodičnom zakonu Republike Srpske³ i Porodičnom zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine⁴ ne postoji norma kojom se ograničava pravo na sklapanje vjerskog braka. Drugim riječima, na području Republike Srpske i Brčko distrikta zaključenje vjerskog braka nije uslovljeno prethodnim zaključenjem građanskog braka.

Imajući u vidu različitu praksu evropskih država, a bez namjere da se u pitanje dovede obaveza da se prilikom priznanja i/ili zaključenja vjerskog braka trebaju ispuniti sve pretpostavke koje se propisuju i za zaključenje građanskog braka, u radu se problematizira *opravdanost* propisivanja kazne za vjerskog službenika prilikom vršenja vjerskog obreda sklapanja braka, kao i uskraćivanja prava građanima da obave *čin* sklapanja vjerskog braka. Nadalje, aktualiziraju se i pitanja:

- Da li je opravdano govoriti o ozbiljnim i neotklonjivim razlozima na koje se nadležni državni organi vlasti pozivaju prilikom zabrane i/ili ograničavanja sklapanja vjerskog braka?

¹ Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini – Zakon o slobodi vjere, *Službeni glasnik BiH*, 5/04.

² Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine – PZ FBiH, *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/05, 41/05 i 31/14.

³ Porodični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 54/2002, 41/2008 i 63/2014.

⁴ Dostupan na: <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Porodic--ni%20zakon%20Brc--ko%20Distrikta%20BiH/000%2023-07%20Porodic--ni%20zakon%20Brc--ko%20Distrikta%20BiH.pdf>.

- Ukoliko se kao primjer uzmu dvije osobe koje žive u vanbračnoj zajednici, a imajući u vidu prava koja pripadaju vanbračnim partnerima (kao i ona koja kao vanbračni partneri ne mogu ostvariti), da li je opravdano onemogućiti zaključenje vjerskog braka? Drugim riječima, da li onemogućavanje zaključenja vjerskog braka vanbračnim partnerima, čak i u situaciji kada su vanbračni partneri svjesni da takav brak ne proizvodi pravne posljedice, predstavlja kršenje člana 9 Konvencije?

U dijelu rada koji slijedi, analizirajući normativna rješenja, kao i sudsku praksu međunarodnih i nacionalnih sudova, pokušati će se ukazati na određene elemente i institute koji bi mogli poslužiti kao eventualni odgovori na postavljena pitanja.

2. NORMATIVNI OKVIR ZA ZAŠTITU SLOBODE MISLI, SAVIJESTI I VJEROISPOVIJESTI

Sloboda misli, savijesti i vjeroispovijesti, (sloboda vjere) u Bosni i Hercegovini garantovana je Ustavom BiH, entitetskim ustavima, Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, kao i ugovorima zaključenim između države i vjerskih zajednica.⁵ Pored navedenih akata, sloboda misli, savijesti i vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini garantovana je Evropskom konvencijom, kao i brojnim međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima koji se primjenjuju u BiH.⁶

2.1. Ustavna i zakonska zaštita slobode misli, savijesti i vjeroispovijesti

Sa ciljem osiguranja najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, odredbama Ustava BiH određeno je da „sve osobe na teritoriju Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i temeljne slobode“,⁷ uključujući, između ostalog, i „slobodu misli, savijesti i vjere“. Nadalje, članom

⁵ Godine 2007, Bosna i Hercegovina je ratifikovala temeljni sporazum sa Svetom stolicom, dok je 2008. godine sličan sporazum potpisan sa Pravoslavnom crkvom. Ovim ugovorima osigurana su brojna prava katoličkim i pravoslavnim vjernicima. U trenutku pisanja ovog članka, Islamska zajednica i Bosna i Hercegovina nemaju potpisan sporazum.

⁶ Tako na primjer, na temelju člana 18 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, „svako ima pravo na slobodu mišljenja, savijesti i vjeroispovijesti; to pravo podrazumijeva slobodu ostajanja pri svojoj ili usvajanju vjeroispovijesti ili ubjedenja po svom izboru, kao i slobodu da pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, ispoljava svoje vjerovanje ili ubjedenje vjeroispovijedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe ili nastavom“. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>, 24.3.2020.

⁷ Ustav BiH, član II 3., http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf, 10.3.2020.

II 4. Ustava BiH utvrđeno je načelo zabrane diskriminacije na način da je „uživanje prava i sloboda predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status“.⁸

Ustav FBiH također garantuje slobodu misli, savjesti i uvjerenja, kao i „slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovijedanje“.⁹ Diskriminacija zasnovana na religiji ili vjerovanju također je zabranjena odredbama Ustava FBiH. Amandmanskim izmjenama, pitanje vjeroispovijesti u članu 17 a) Ustava FBiH navedeno je kao jedan od elemenata vitalnog nacionalnog interesa. Odredbama Ustava Republike Srpske garantuje se „sloboda misli i opredjeljenja, savjesti i uvjerenja“, te se jamči sloboda vjeroispovijesti. Prema odredbama Ustava RS, „Vjerske zajednice su jednake pred zakonom, slobodne u vršenju vjerskih poslova i vjerskih obreda, mogu osnivati vjerske škole i izvoditi vjersku nastavu u svim školama svih stepena obrazovanja, baviti se privrednim i drugim djelatnostima, primati poklone, stvarati zadužbine i njima upravljati, u skladu sa zakonom“.¹⁰

Posebno značajan pravni akt kojim se normira pitanje ostvarivanja slobode vjere u Bosni i Hercegovini predstavlja Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Zakon o slobodi vjere). Njegov značaj se ogleda u činjenici da predstavlja jedinstveni pravni okvir na nivou države temeljem kojeg su, „poštujući vlastita naslijeđa i tradicionalne vrijednosti tolerancije i suživota prisutnih u viševjerskom karakteru Bosne i Hercegovine“ sve vjerske zajednice i crkve u BiH izjednačene u pravima i obavezama bez ikakve diskriminacije.¹¹ Članom 3. Zakona o slobodi vjere, „vlasti entiteta, kantona, Distrikta i općina, prilikom donošenja i u primjeni propisa iz svoje nadležnosti, dužne su osigurati prava na slobodu uživanja i ispovijedanja vjere i zabrane svake diskriminacije zasnovane na vjeri ili drugom uvjerenju“.¹² Za potrebe analize sadržane u ovom radu od posebnog značaja su odredbe Zakona o slobodi vjere kojima se, između ostalog, određuje da svako ima pravo, kao i slobodu da „bilo sam ili u zajednici s drugima,

⁸ *Ibid.*

⁹ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08, II čl. 2 I).

¹⁰ Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05 i 117/05, čl. 10.

¹¹ Zakon o slobodi vjere, čl. 1.

¹² *Ibid.*

javno ili privatno – da na bilo koji način očituje svoja vjerska osjećanja i uvjerenja *obavljanjem obreda*,¹³ izvršavanjem i pridržavanjem vjerskih propisa, držanjem do običaja i drugih vjerskih aktivnosti“.¹⁴ S tim u vezi, sloboda vjere ili uvjerenja, prema odredbama Zakona o slobodi vjere, uključuje pravo svake osobe, da može očitovati svoju vjeru ili uvjerenje, bilo pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, uključujući između ostalog i pravo na vršenje vjerskih obreda „u svojim ili zakupljenim, odnosno iznajmljenim zgradama ili prostorijama koje, prema posebnim propisima, ispunjavaju uslove za okupljanje većeg broja osoba, na otvorenim prostorima vjerskih objekata, na grobljima, te domovima i imanjima svojih vjernika“.¹⁵ Ono što je posebno bitno jeste da se niko „ne smije prisiljavati ili ometati da očituje svoju vjeru ili uvjerenje, ili da na bilo koji način učestvuje u vjerskim obredima ili svečanostima bilo kojeg obreda ili vjerske aktivnosti svoje crkve ili vjerske zajednice“.¹⁶

2.2. Konvencijski aspekt zaštite slobode misli, savijesti i vjeroispovijesti

Dodatnu normativnu (i institucionalnu) zaštitu i garanciju uživanju slobode misli, savijesti i vjeroispovijesti predstavlja član II 2. Ustava BiH kojim se određuje da se prava i slobode sadržane u Evropskoj konvenciji i njenim Protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini, te da imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

Član 9 Konvencije jasno definiše da „svako ima pravo na slobodu mišljenja, savijesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu da se promijeni vjeroispovijed ili uvjerenje i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima“.

Sa pravnog aspekta, osnovna obaveza države jeste da se uzdrži od postupanja koje bi rezultiralo kršenjem ljudskih prava i osnovnih sloboda. Riječ je o tzv. negativnoj državnoj obavezi prema kojoj se, dakle, ne zahtijeva nikakvo činjenje. Međutim, negativna obaveza države pokazala se nedostatnom u zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, stoga se kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava razvila i tzv. pozitivna obaveza države. Riječ je o aktivnom činjenju države i njenih organa vlasti – preduzimanje preventivnih operativnih mjera – s ciljem zaštite ljudskih prava. Upravo ove pozitivne obaveze države koje nerijetko podrazumijevaju ograničenje jednog prava s

¹³ Riječi u citatu su naglašene od strane autora.

¹⁴ Zakon o slobodi vjere, čl. 4.

¹⁵ *Ibid.*, čl. 7.

¹⁶ *Ibid.*, čl. 6.

ciljem zaštite drugih prava i sloboda, same po sebi su nametnule, među ostalim, i pitanje: Kada i pod kojim uslovima je dozvoljeno ograničiti ljudska prava i osnovne slobode?

Premda svako ima pravo na „slobodu misli, savijesti i vjeroispovijesti“, Konvencijom se ipak predviđaju određene *dopuštene* državne intervencije. Tako je ograničenje predviđeno već samim članom 9. Naime, predviđena su ograničenja koja su propisana „zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih“.¹⁷ Drugim riječima, da bi se određene državne akcije smatrale dopuštenim zadiranjem u odgovarajuće pravo nužno je da budu zasnovane na zakonu, da imaju legitiman cilj, da su neophodne u demokratskom društvu, te da zadovoljavaju tzv. test proporcionalnosti.

Djelovanje državnih organa smatrati će se dopuštenim zadiranjem u određeno pravo ukoliko je zasnovano na zakonu, pri čemu se pod pojmom „zakon“ ne podrazumijeva isključivo akt zakonodavnog organa vlasti.¹⁸ Nadalje, zadiranje u određeno pravo biti će dopušteno ukoliko se njime štiti određeni legitimni cilj koji, zbog svoje opštosti predstavlja ograničenje za uživanje individualnog prava i slobode.¹⁹ Međutim, ukoliko zadiranje državnih organa vlasti u određeno pravo nije ocijenjeno kao neophodno u demokratskom društvu, takvo ograničenje neće biti smatrano dopuštenim. Prilikom vršenja testa proporcionalnosti, odnosno pri utvrđivanju *neophodnosti u demokratskom društvu*, Sud ocjenjuje da li je bilo „opravdano primijeniti takvo ograničenje slobode ili prava s obzirom na standarde koji važe u demokratskom društvu“. Kada odlučuje o neophodnosti u demokratskom društvu Sud se izjašnjava o ravnoteži interesa²⁰ pojedinca koji se žali na povredu prava s jedne strane i društva u cjelini, s druge.

¹⁷ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, čl. 9,

¹⁸ Šire značenje pojmu „zakon“ Sud je dao u predmetu *Sunday Times v. The United Kingdom* kada je zaključio da „zasnovanost na zakonu“ podrazumijeva „zasnovanost na pravu“. Sud dalje zaključuje da norma koja se smatra zakonom treba da bude dostupna pravnim subjektima, te da bude predvidljiva, odnosno da subjekti znaju kada će njihovo ponašanje biti normirano datom odredbom. V. Presuda Evropskog suda za ljudska prava, *Sunday Times v. The United Kingdom* od 26. 4. 1979, apl. 6538/74, t. 49, dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>, 10. 5. 2020.

¹⁹ Legitimni cilj može biti definisan kroz javnu sigurnost (bezbjednost), zaštitu prava i sloboda drugih lica, zaštitu zdravlja i morala, itd. Usp. Član 8, 9, 10 i 11 Konvencije.

²⁰ O ravnoteži interesa (The Fair Balance Test) Sud se izjasnio u predmetu *Rees v. The United Kingdom*. Usp. Presuda Evropskog suda za ljudska prava, *Rees v. The United Kingdom* od 17. 10. 1986, apl. 9532/81, t. 37, dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57564%22%5D%7D>, očitavanje: 10.5.2020.

O dobrom primjeru primjene testa proporcionalnosti usp. J. Gerards, *General Principles of the European Convention on Human Rights*, Cambridge 2019, s. 112 i dalje.

3. PRAVO NA SKLAPANJE VJERSKOG BRAKA

Pravo na slobodu misli, savijesti i vjeroispovijesti predstavlja jedan od građivnih elemenata neophodnih za „izgradnju identiteta vjernika“;²¹ te se kao takvo veoma često iskazuje i kroz obavljanje vjerskih obreda vjenčanja. Iz tih razloga od izuzetnog je značaja pitanje definiranja uslova pod kojima se omogućava i/ili ograničava pravo na sklapanje vjerskih brakova.

Nekolicina europskih država zahtijeva sklapanje građanskog braka prije stupanja u vjerski brak. Među tim državama su Belgija, Francuska, Luksemburg, Austrija, Švicarska i Turska. Njemačka je nedavno ukinula zabranu sklapanja vjerskog braka prije građanskog braka. Druge države dopuštaju sklapanje vjerskih brakova prije sklapanja građanskog braka, odnosno zahtijevaju naknadnu građansku registraciju. Među tim državama su Poljska, Italija, Španjolska, Portugal, Grčka, Ujedinjeno Kraljevstvo i Hrvatska, kao i neke skandinavske zemlje.

Analizirajući omogućavanje i/ili ograničenja sklapanja vjerskog braka u Bosni i Hercegovini autori ne dovode u pitanje, niti na bilo koji drugi način osporavaju obavezu da se prilikom priznanja vjerskog braka zahtijeva ispunjenje svih pretpostavki koje su neophodne za zaključenje građanskog braka.²²

3.1. Pravo na sklapanje vjerskog braka u Bosni i Hercegovini

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, prisutna su različita normativna rješenja na nivou bosankohercegovačkih entiteta. Tako je odredbama Porođičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, kako je ranije naglašeno, dozvoljeno zaključenje vjerskog braka, ali tek nakon što je zaključen građanski brak.²³ Ukoliko vjerski službenik postupi protivno odredbama Porođičnog zakona predviđena je novčana kazna. Odnosno, PZ FBiH u članu 29 normira da „bračni partneri koji žele nakon sklopljenog braka pred matičarom sklopiti brak i pred vjerskim službenikom, dužni su mu predati izvod iz matične knjige vjenčanih“. Za vjerskog službenika vjerske zajednice koji postupi protivno propisu člana 29, tj. sklopi vjerski brak prije građanskog, predviđena je kazna u iznosu od 500 do 2000 konvertibilnih maraka.²⁴ Uprkos pomenutim zabranama i propisanim kaznama, ipak se u praksi sve više

²¹ H. Karčić, 144.

²² Tako, npr., u Republici Hrvatskoj bračni partneri prije sklapanja vjerskog braka moraju pribaviti od matičara potvrdu o ispunjenju pretpostavki za sklapanje braka propisanih Obiteljskim zakonom. Obiteljski zakon, *Narodne novine Republike Hrvatske*, br. 103/15 – pročišćeni tekst i 98/19, čl. 20.

²³ Za razliku od PZ FBiH, u Porođičnom zakonu Republike Srpske i Porođičnom zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine ne postoje norme kojima se ograničava pravo na sklapanje vjerskog braka. Drugim riječima, na području Republike Srpske i Brčko Distrikta zaključenje vjerskog braka nije uslovljeno prethodnim zaključenjem građanskog braka.

²⁴ PZ FBiH, čl. 283, st. 3.

dešavaju slučajevi da se prvo sklapa vjerski brak a nakon toga i građanski.²⁵ Nadalje, premda su veoma rijetki, ipak su evidentirani i slučajevi sklapanja vjerskog braka bez građanskog.²⁶

U Federaciji BiH samo građanski brak proizvodi pravne posljedice. Da bi brak uopšte postojao neophodno je da se ispune tri bitna uvjeta:

- da su budući bračni partneri različitoga spola,
- da su budući bračni partneri izjavili pristanak za sklapanje braka,
- da je pristanak izjavljen pred matičarom.²⁷

Odsutnost jednog od bitnih uslova za sklapanje braka, brak čini nepostojećim. Prema tome, brak koji je zaključen pred vjerskim organom smatra se nepostojećim brakom i ne proizvodi pravne posljedice. Iz navedenih pozitivnopravnih propisa u FBiH kojima se uređuju pitanja sklapanja vjerskog braka i njegove pravne posljedice, jasno je da je samo građanski brak priznat. Nadalje, u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu institut braka, kao zakonom uređena zajednica života između žene i muškarca, odražava načelo legaliteta. Pravna sigurnost zahtijeva građansku registraciju. Ukoliko nema registracije braka, odnosno njegovog sklapanja pred nadležnim organom onda je on nepostojeći. Tajni brakovi, kulturološki brakovi i vjerski brakovi ne proizvode pravne posljedice. Bračni je status pravni status i otvara vrata svim vrstama prava, obaveza, mogućnosti i zabrana.

Dakle, brak koji je zaključen pred vjerskim organom ne proizvodi pravne posljedice. Međutim ukoliko su lica sklopila samo vjerski brak i ostvaruju zajednicu života ili su dobili zajedničko dijete, takva zajednica života *može* proizvoditi pravne posljedice. Zapravo, ispunjenjem određenih pretpostavki zajednica života između lica koja su sklopili vjerski brak može rezultirati nastankom vanbračne zajednice. PZ FBiH vanbračnu zajednicu definiše kao životnu zajednicu žene i muškarca koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno zajedničko dijete.²⁸ Prema navedenoj zakonskoj odredbi ukoliko lica koja su sklopila vjerski brak žive u zajednici života duže od tri godine ili kraće ako je rođeno zajedničko dijete, ona će moći, u skladu sa pozitivnopravnim propisima, koristiti sva prava koja pripadaju vanbračnim partnerima. A o statusu vanbračnih zajednica u Bosni i Hercegovini najbolje

²⁵ Jedan od bosanskohercegovačkih sportista nedavno je sklopio brak i u većini dnevnih novina bilo je objavljeno da je: „Amel Tuka poznat kao veoma realigiozna osoba zbog toga ne čudi zašto je prije općinskog obavio šerijatsko vjenčanje“. <https://sportsport.ba/magazin/ozenio-se-amel-tuka-nakon-zeninog-zahitjeva-zaplakao/336775>.

²⁶ Tako su na području BiH zabilježeni slučajevi sklapanja vjerskih brakova među sljedbenicima selefijskog tumačenja islama. Detaljnije vidjeti: H. Karčić, 150.

²⁷ PZ FBiH, čl. 8.

²⁸ PZ FBiH, čl. 3.

govori recentna praksa Ustavnog suda BiH. Naime, u posljednje vrijeme praksa je Ustavnog suda BiH da prava vanbračnih partnera izjednačava sa pravima bračnih partnera. Tako je u Odluci AP 4207/13 sud zaključio da su sudovi primjenom Zakona o nasljeđivanju iz 1980. godine, bez uvažavanja opredjeljenja iz Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine iz 2005. godine o dosljednom izjednačavanju vanbračne zajednice koja traje preko tri godine sa bračnom zajednicom u svim pravima i obvezama, uključujući i imovinska prava, i odbijanjem apelantova zahtjeva da mu se prizna pravo da kao nasljednik prvog nasljednog reda sudjeluje u ostavinskom postupku, prekršili zabranu diskriminacije.²⁹

Nadalje, Ustavni sud BiH je 11 oktobra 2018. godine donio Odluku prema kojoj je utvrdio da je prekršeno pravo na zabranu diskriminacije iz člana 14. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u vezi sa pravom na imovinu iz člana II/3.k) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 1. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Odnosno Ustavni sud je u svojoj Odluci zaključio da su redovni sud i organi uprave primjenom Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju iz 1998. godine, bez uvažavanja opredjeljenja iz Porodičnog zakona FBiH iz 2005. godine o dosljednom izjednačavanju vanbračne zajednice, koja u konkretnom slučaju traje 17 godina, sa bračnom zajednicom u svim pravima i obavezama, uključujući i imovinska prava, i odbijanjem apelanticevog zahtjeva da joj, kao članu porodice umrlog nosioca osiguranika, prizna pravo na porodičnu penziju, prekršili zabranu diskriminacije iz člana II/4. Ustava Bosne i Hercegovine i člana 14. Evropske konvencije u vezi sa pravom na imovinu iz člana II/3.k) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 1. Protokola broj 1 uz Evropsku konvenciju.

Iz navedenih Odluka Ustavnog suda BiH jasno proizlazi opredjeljenje da se neformalnim brakovima (prije bi rekli zajednicama života) obezbijedi određena pravna zaštita.

3.2. Konvencijski (i sudski) aspekt prava na sklapanje vjerskih brakova

Pravo je svake države da brak uređuje na onaj način na koji to ona želi. Da li će priznati, te na koji način će urediti priznanje vjerskog braka – ostaje na volji zakonodavca. Međutim, imajući u vidu *konvencijska* prava i slobode, država ima, kako je to ranije naglašeno, malu slobodu procjene i mora iznijeti ozbiljne i neotklonjive razloge za miješanje u odluke koje osobe donose pri postupanju

²⁹ Više o izjednačavanju prava bračnih i vanbračnih partnera povodom navedene Odluke ustavnog suda BiH vidi: B. Krešić, Dž. Omerdić, “Izjednačavanje prava vanbračnih i bračnih partnera – Analiza presude Ustavnog suda Bosne i Hercegovine”, *Zbornik radova – šesti međunarodni naučni skup Dani porodičnog prava*, Mostar 2018, 265–283.

u skladu s vjerskim standardom ponašanja u okviru svoje lične autonomije. Mišljenje može biti opravdano u smislu člana 9 stav 2 Konvencije ako te odluke nisu spojive s ključnim načelima na kojima se temelji Konvencija, na primjer poligamni ili maloljetnički brakovi ili očita povreda jednakosti spolova, ili ako su te odluke vjernici donijeli na silu ili pod prinudom.³⁰ U domenu materijalnih ograničenja za sklapanje braka, Evropska komisija za ljudska prava (u daljem tekstu: Komisija) davno je izrazila stav da su prihvatljiva ona ograničenja koja se odnose na starost nupturijenata.³¹ U konkretnom predmetu navedeno je da obaveza poštovanja zakonom propisane minimalne dobne granice za stupanje u brak ne uskraćuje pravo licu na sklapanje braka čak i ako je u skladu sa vjerskim uvjerenjima pojedinca propisana manja dobna granica.³²

Pravo je dinamična kategorija, te stoga prati dinamiku društvenih odnosa koji se normiraju. S tim u vezi, u svakodnevnoj interakciji subjekata prava samo po sebi se nameće pitanje postojanja diskriminacije, odnosno pitanje postojanja različitog obima prava i sloboda koja (ne) uživaju određene kategorije lica. Tako se, na primjer, nametnulo posebno zanimljivo pitanje: da li je državama dozvoljeno da prava koja pripadaju partnerima koji su sklopili građanski brak uskraćuju partnerima koji su sklopili *samo* vjerski brak? Odnosno, da li vjerski brak u takvim situacijama može proizvesti pravne učinke? Posebno zanimljiv odgovor dala je Evropska komisija za ljudska prava 1994. godine kada je donijela rigoroznu i *negativnu* odluku.³³ Naime, brak o kojem se odlučivalo proglašen je nepostojećim, jer je zaključeno da je sklopljen pred vjerskim tijelom koje, prema zakonu, nije imalo nadležnost da provodi ceremoniju sklapanja braka. Komisija je smatrala da su navodna kršenja prava prema članu 8 Konvencije i članu 1 Protokola broj 1 sva bila posljedice nepostojećeg braka kao takvog. Prema tome, Komisija je smatrala da u datom slučaju nije bilo kršenja navedenih odredbi.

Međutim, petnaest godina kasnije u predmetu Şerife Yeğit protiv Turske, Evropski sud za ljudska prava je 20. januara 2009. godine odlučio, na temelju člana 8 Konvencije, o pravima koja mogu proistjecati iz vjerski sklopljenog braka.³⁴ Muškarac i žena su stupili u vjerski islamski brak (*imam nikah*) u Turskoj 1976. godine. U braku je rođeno šestoro djece. Muž je umro 2002. godine. Supruga je zatražila upis njenog braka u turskom registru i upis djece kao djece preminulog supruga. Upis djece je prihvaćen,

³⁰ Case of Jehovah's witnesses of Moscow and others v. Russia (Application no. 302/02)

³¹ M. Draškić, *Komentar Porodičnog zakona*, JP Službeni glasnik, Beograd 2016, 88.

³² Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, No. 11579/85 od 7 jula 1986 godine. Presuda dostupna na web adresi: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-76850\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).

³³ Evropska komisija za ljudska prava 12. oktobar 1994, aplikacija no. 20402/92 (Spetz a.o. v. Sweden).

³⁴ Application no. 3976/05, Şerife Yigit v. Turkey.

ali registracija braka je odbijena. S obzirom na to da je Turska sekularna država, samo se građanski sklopljeni brakovi smatraju postojećim. Supruga je zatražila penziju i zdravstvenu zaštitu na ime svog preminulog supruga i nakon a i do odbijanja registracije braka. Ti su zahtjevi također odbijeni. Supruga je tvrdila da joj je povrijeđeno pravo na privatni i porodični život. Sud je smatrao da je *de facto* postojao bračni život koji je potpadao pod zaštitu člana 8 Konvencije. Međutim, zahtjev supruge je na kraju odbijen. Sud je naveo da iako postoje zemlje članice Vijeća Evrope koje priznaju ostale stabilne veze osim tradicionalnog braka, Turska ne može biti obavezna da učini isto. To je prihvatljivo jer slijedi legitiman cilj, a ima i objektivnu i razumnu opravdanost, kada ograničava svoju zaštitu zvanično priznatog braka, koji je u ovom slučaju jedino civilni/građanski brak. Razlika između vjenčanih i nevjenčanih osoba je u ovom kontekstu stoga opravdana. Vrijedi napomenuti da je odluka donesena tijesnom većinom od četiri glasa nasuprot tri. Zaključak Evropskog suda za ljudska prava zasad je jasan: države nisu obavezne da priznaju vjerske brakove, te kao rezultat toga nisu obavezne da štite neformalne brakove na istom nivou kao formalno važeće brakove.

U predmetu Munoz Diaz protiv Španije,³⁵ bračni partneri su sklopili brak 1971. godine, i tada prema romskom obredu i tradiciji, nije bilo moguće, osim davanja prethodne izjave o odricanju od vjere, sklopiti brak na bilo koji drugi način osim u skladu s obredima kanonskog prava. Međutim, sudovi (osnovni i prizivni) su utvrdili da su građanski brakovi u Španiji otvoreni za sve, uključujući i Rome, od 1981. godine. Od tada je supruga imala opciju građanskog braka. Sud je u konačnici smatrao da činjenica da romski brak nema građanske učinke „koje bi željela podnositeljica žalbe“ ne predstavlja diskriminaciju. Naime, suprug je radio i plaćao doprinose španskoj državi više od 19 godina prije nego što je umro. Iako njihov brak nije bio formalno važeći, par je uvijek mislio, u dobroj vjeri, da su sklopili važeći brak. Ovo je uvjerenje pojačano i potvrđeno činjenicom da su španske vlasti prepoznale suprugu u jednom broju zvaničnih dokumenata kao bračnog druga tog čovjeka, na taj joj način dajući status.

Prema španskom zakonu, odobravanje penzije za nadživjele (porodične penzije) nije ograničeno na zvaničnu suprugu koja nadživi supruga. Iz zakonodavstva i španske sudske prakse slijedi da se takav zahtjev odobrava i u sljedećim slučajevima:

- kada postoji uvjerenje, u dobroj vjeri, u postojanje braka koji je faktički nevažeći;
- u slučaju zapreke za brak u kanonskom obliku (iz sudske prakse: zbog nemogućnosti razvoda ili radi sukoba sa slobodom savijesti i slobodom vjeroispovijesti); i

³⁵ *Muñoz Díaz v. Spain (application no. 49151/07)*.

- u slučaju kanonskog braka kada brak nije registriran u Civilnom registru te stoga nisu zadovoljene zakonske pretpostavke.

U ovoj situaciji, Sud je mišljenja da odbijanje da se prepozna pravo supruge na penziju za nadživjele (porodičnu penziju) predstavlja razliku u postupanju u odnosu na postupanje koje se dopušta u drugim situacijama ekvivalentnima po pitanju efekata dobre volje. Sud je odlučio da je u određenim okolnostima disproportionalno za špansku državu, kada je u pitanju penzija za nadživjele (porodična penzija) da odbije efekte romskog braka. Sud je odlučio da su zahtjevi dopustivi i da je postojalo kršenje Člana 14 Konvencije razmotrenog sa članom 1 i Protokolom 1.

Ono što proizlazi iz ove prakse Suda, s obzirom na odobravanje pravne zaštite za neformalne brakove, može se izraziti na sljedeći način:

1. Ne može se uspješno pozivati na princip jednakosti kako bi se ostvario građanski pravni status za brak. Ovo slijedi iz slučaja Šerife Yeğit i Munoz Diaz.
2. U posebnim okolnostima može se pozivati na princip jednakosti kako bi se uspješno oslonili na određene pravne odredbe bez obzira na neformalni (i stoga nezakoniti) status braka. Ovo slijedi iz predmeta Munoz Diaz. Čini se da se ovaj izuzetak može primijeniti u vrlo specifičnim situacijama. Kako bi donio pozitivan zaključak, Sud je uzeo u obzir najmanje sljedeće okolnosti:
 - a. Zakon dotične države obezbijedio je određenu pravnu zaštitu posebnim neformalnim odnosima (npr. vanbračnoj zajednici);
 - b. Predmetni neformalni brak bio je uporediv s ostalim odnosima u pogledu relevantnih aspekata (u Munoz Diaz: postojanje dobre vjere po pitanju statusa braka);
 - c. Očekivanja supružnika da su stupili u važeći brak;
 - d. Potvrda tih očekivanja stavom ili djelima državnih organa; očekivanja supružnika su opravdana stavom i djelima države glede neformalnog braka; i
 - e. Odbijanje zaštite bilo bi disproportionalno u datim okolnostima.

Prezentirana mišljenja Suda vode ka zaključku da je sasvim izgledno da će se u dogledno vrijeme sudskom praksom polako početi otvarati vrata za vjerske brakove i njihovo izjednačavanje sa građanskim.

4. ZABRANA SKLAPANJA VJERSKOG BRAKA: OGRANIČENJE PRAVA NA SLOBODU VJERE?

Odvajanje religije i države omogućava državi da zahtijeva građanski brak ili građansku registraciju kako bi braku pripisala pravni status. O

ovom je pitanju već odlučivala Evropska komisija za ljudska prava 1975. godine u predmetu X protiv Njemačke, kada odbijanje da se vjerski sklopljen brak registrira nije predstavljao kršenje članova 9 i 12 Konvencije. Stav je Evropske komisije za ljudska prava da države mogu zahtijevati da se sklapanje braka podvrgne formalnim procesnim zakonskim pravilima te da samo religijska ceremonija sklapanja braka nije dovoljna. Ovo je stanovište, kako je ranije naglašeno, potvrdila Komisija u predmetu Šerife Yeğit. Države stoga nisu obavezne dodijeliti pravni status vjerski sklopljenim brakovima kao takvim.

Međutim, imajući u vidu činjenicu da sloboda misli, savijesti i vjeroispovijesti predstavlja jednu od temeljnih konvencijskih sloboda, postavlja se dodatno pitanje na koje je neophodno ponuditi odgovor: Da li se zabranom sklapanja vjerskog braka krši pravo na slobodu vjere bračnih partnera? Naime, za nezanemariv broj ljudi brak ima veći značaj sa religijskog, nego sa građanskog aspekta. Za njih brak nije valjan ukoliko nije sklopljen u zajednici između dvije (religiozne) osobe koji su dobili odgovarajuću solemnizaciju od strane vjerske zajednice. S obzirom na to da ljudi obično biraju da stupe u vjerski brak jer pripadaju određenoj vjeroispovijesti, općenito gledano, takav se brak može smatrati izrazom nečije vjeroispovijesti u skladu s odredbama člana 9 Konvencije, te se samo zaključenje braka tumači i definiše kao obred. S tim u vezi, i Sud je u predmetu Savez crkava „Riječ života“ i ostali protiv Hrvatske naglasio da „obred sklapanja vjerskog braka, koji predstavlja vršenje vjerskog obreda, i vjeronauk, predstavljaju izražavanje vjere u smislu članka 9, stavka 1. Konvencije“.³⁶

Zabrana vjerskog braka i/ili uslovljavanje njegovog sklapanja prethodnim zaključenjem građanskog braka umnogome, dakle, predstavlja ograničenje slobode vjere. Argument za ovaj stav nalazimo i u sljedećem primjeru. Uzmimo za primjer dvije osobe koje žele da žive u vanbračnoj zajednici i koje su se, u skladu sa slobodom vjere, opredijelile i za zaključenje vjerskog braka. Pomenuta lica ne žele da sklope građanski brak i zakon im to dozvoljava. Riječ je o licima koja su upoznata sa svim pravima koja im kao *vanbračnim* partnerima pripadaju, ali i sa onim koja, kao vanbračni partneri, ne mogu ostvariti. Uprkos svemu, radi svojih uvjerenja žele sklopiti vjerski brak. U slučaju da pomenuta lica žive na teritoriji FBiH, onemogućeno im je sklapanje vjerskog braka, čak i u situaciji kada su vanbračni partneri svjesni da takav brak ne proizvodi pravne posljedice. Premda države nisu u obavezi priznati vjerski brak, onemogućavanje vanbračnim partnerima da realiziraju pravo na slobodu vjere ipak predstavlja kršenje člana 9 Konvencije.

³⁶ Predmet Savez crkava “Riječ života” i ostali protiv Hrvatske, ap. 7798/08, 09.12.2010.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savijesti i vjeroispovijesti. To pravo, između ostalog, uključuje slobodu da se pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, iskazuje vjeroispovijest ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima. Sklapanje vjerskog braka predstavlja obred, te je, kao takav, garantiran odredbama Evropske konvencije.

U Bosni i Hercegovini brak predstavlja zakonom uređenu zajednicu života između žene i muškarca, te odražava načelo legaliteta. Sa formalnopravnog aspekta, uz ispunjenje propisanih uslova, građanski brak proizvodi pravne posljedice. Međutim, „štiteći“ institut bračne zajednice, zakonodavac i drugi nadležni organi ne smiju onemogućiti uživanje drugih prava i sloboda. Naime, s obzirom na pravnu prirodu Konvencije i njenih Protokola, te njihov prioritet nad zakonima u Bosni i Hercegovini, nadležni državni organi FBiH trebaju izmijeniti odredbe kojima se pravo na sklapanje vjerskog braka *uslovljava* prethodno zaključenim građanskim brakom. Izmjenama se treba omogućiti sklapanje vjerskih brakova u formi vjerskog obreda, uz naglasak, da vjerski obred sam po sebi ne stvara prava (i obaveze) kao građanski (civilni) brak. Osobe zainteresirane za sklapanje vjerskog braka trebaju biti jasno i nedvosmisleno upoznate sa činjenicom da vjerski brak sam po sebi ne proizvodi pravne posljedice. Ukoliko se i nakon toga opredijele za sklapanje vjerskog braka – ne bi se smjeli ograničavati. Uostalom, *ignorantia iuris nocet*, stoga građani treba da budu svjesni posljedica korištenja i uživanja svojih prava i sloboda.

U onim državama u kojima vjerski brak ne proizvodi pravne posljedice, među koje spada i BiH, Evropski sud za ljudska prava počinje na mala vrata da priznaje određena prava. Naime, lica koja su zaključila samo vjerski brak mogu ostvariti prava ukoliko zakoni države priznaju prava neformalnim zajednicama života. Tako u FBiH lica koja su zaključila vjerski brak mogu ostvarivati prava vanbračnih partnera pod uslovom da ispune uslove za nastanak vanbračne zajednice.

Nadalje, imajući u vidu međunarodna, regionalna i nacionalna normativna rješenja, kao i praksu Suda, mišljenja smo da kažnjavanje vjerskih službenika nije nužno u demokratskom društvu radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

U konačnici, neophodno je osigurati građanima da uživaju konvencijska prava i slobode. Odgovornost (i krivicu) za *neuživanje* nekih drugih prava potrebno je skinuti sa države. Odgovornost je neophodno prebaciti na građanina. Tek tada, uz odgovornog pojedinca, svjesnog posljedica svojih izbora, možemo obezbijediti demokratsko društvo i vladavinu prava.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Draškić, Marija, *Komentar Porodičnog zakona*, JP Službeni glasnik, Beograd 2016;
2. Gerards, J., *General Principles of the European Convention on Human Rights*, Cambridge 2019;
3. Karčić, Harun, *Šerijat i pravni pluralizam u Evropi: primjeri koegzistencije religijskog i sekularnog prava na Starom kontinentu*, Centar za napredne studije, Sarajevo 2018;
4. Krešić Boris, Omerdić Dženeta, „Izjednačavanje prava vanbračnih i bračnih partnera – Analiza presude Ustavnog suda Bosne i Hercegovine“, *Zbornik radova – šesti međunarodni naučni skup Dani porodičnog prava*, Mostar 2018.

Pravni izvori

1. Application no. 3976/05, Serife Yigit v. Turkey;
2. Case of Jehovah's witnesses of Moscow and others v. Russia (Application no. 302/02);
3. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, tekst dostupan na: <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/14.%20Evropska%20konvencija%20za%20zastitu%20ljudskih%20prava%20i%20osnovnih.pdf>;
4. Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, No. 11579/85 od 7 jula 1986 godine. Presuda dostupna na web adresi: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76850%22}\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76850%22}]);
5. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf>;
6. *Muñoz Díaz v. Spain* (application no. 49151/07);
7. Obiteljski zakon Republike Hrvatske, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 103/15 – pročišćeni tekst i 98/19.
8. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/05, 41/05 i 31/14;
9. Porodični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 54/2002, 41/2008 i 63/2014;
10. Presuda Evropskog suda za ljudska prava, *Sunday Times v. The United Kingdom* od 26. 4. 1979, apl. 6538/74, t. 49, dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-57584%22}\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57584%22}]);
11. *Rees v. The United Kingdom* od 17. 10. 1986, apl. 9532/81, t. 37, dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57564%22}\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57564%22}]);
12. Ustav Bosne i Hercegovine, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf;
13. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08;

14. Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03, 115/05 i 117/05;
15. Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, 5/04.

Associate Professor Dženeta Omerdić, LL.D.

Associate Professor Boris Krešić, LL.D

Faculty of Law, University of Tuzla

THE RIGHT TO CONCLUDE RELIGIOUS MARRIAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion. This right includes freedom to manifest one's religion or belief, in worship, teaching, practice and observance either alone or in community with others and in public or private. The conclusion of religious marriage is a ritual. It represents practice and, as such, is guaranteed by the provisions of the European Convention.

In Bosnia and Herzegovina marriage is a community of life between a woman and a man, governed by the law. It is based on the principle of legality. From a formal-legal point of view, if the prescribed conditions are fulfilled, civil marriage produces legal consequences. Religious marriage, however, does not. Persons who have concluded only religious marriage can exercise rights if the laws of the state recognize the rights of informal communities of life. Thus, in FB&H, people who have concluded a religious marriage can exercise the rights of extramarital partners provided that they fulfil the conditions needed to enter into an extramarital union.

However, having in mind that the rights and freedoms set forth in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols shall apply directly and have priority over all other law in Bosnia and Herzegovina, the competent state authorities of the FB&H should amend the provisions that do not allow conclusion of religious marriage before the civil marriage. The amendments should allow conclusion of religious marriage as a religious ceremony, with the emphasis that the religious ritual does not imply rights (and obligations) in the way that civil marriage does. Individuals interested in the conclusion of a religious marriage should be clearly and unambiguously aware of the fact that religious marriage

does not in itself produce legal consequences. If they still opt for religious marriage, they should not be restricted. After all, citizens should be aware of the consequences of using and enjoying their rights and freedoms.

Furthermore, bearing in mind international, regional and national normative solutions, as well as the court's practice, punishing religious officers is not necessary in a democratic society. It is very difficult to prove that punishment is in the interests of public safety, for protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.

It is necessary to ensure that citizens enjoy Convention's rights and freedoms. Namely, for many people, marriage is not valid if it is not received appropriately by a religious institution. The purpose and function of the secular law governing the issue of marriage should not be defeated by not leaving the possibility of performing a religious ceremony. The fact that religious marriage will not produce legal consequences goes to the detriment of the spouses. Aware of the risks, they will be able to exercise another right — the right to freedom of thought, conscience and religion.

Having in mind the fact that everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion, responsibility for not enjoying some rights should be removed from the state. State should allow individual to manifest his or her religion in practice. Aware of the risks, individuals should decide and make their choices: legal consequences or religious ritual. In that sense it is necessary to transfer responsibility from the state to the citizen. Only then, with the responsible individuals, aware of the consequences of their choices, can we secure a democratic society and the rule of law.

Key words: *Freedom of thought, conscience and religion; Prohibition of discrimination; Religious marriage; Bosnia and Herzegovina; European Convention on Human Rights; The Family Law of Federation of B&H.*